

PRILOG POZNAVANJU ZATVORSKOGA/LOGORSKOGA NOVCA (BONOVA) U HRVATSKOJ U RAZDOBLJU “NARODNE DEMOKRACIJE”, 1945. - 1951.

U Hrvatskoj su nakon Drugoga svjetskog rata za prehranu i opskrbu ratnih zarobljenika i osoba osuđenih na lišenje slobode s prisilnim radom uvedeni i korišteni novčani bonovi. Za prehranu i opskrbu osuđenica u Zavodu za prisilni rad Požega bonovi su uvedeni najvjerojatnije 1946. (izdanje: Zavod za prisilni rad Požega), bonovi za prehranu i opskrbu osuđenika na prisilnom radu u Fužinama uvedeni su najvjerojatnije 1950. (izdanje: Narodna Republika Hrvatska Uprava osuđeničke radne snage “Hidroelektra” Fužine), a bonovi za prehranu i opskrbu osuđenika na prisilnom radu u Sisku uvedeni su najvjerojatnije 1951. (izdanje: Uprava osuđeničke radne snage Sisak-Predgrađe). Zatvorski/logorski bonovi u Hrvatskoj 1945.-1951. malo su poznati, iako su zanimljiv prilog poznavanju represivnoga sustava, a i novčarske povijesti u razdoblju “narodne demokracije” u Jugoslaviji.

Kazna lišenja slobode u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata, u razdoblju “narodne demokracije”, podrazumijevala je i prisilni rad osuđenika. U jugoslavenskom kaznenom zakonodavstvu bila su od 1945. do 1951. poznata četiri oblika neslobodnog rada: prisilni rad bez oduzimanja slobode, prisilni rad s oduzimanjem slobode, popravni rad i društveno korisni rad. Najduže je u primjeni bila kazna prisilnog rada s oduzimanjem slobode, od završetka Drugoga svjetskog rata 1945. do 1951. Izmjenama jugoslavenskoga kaznenoga zakonodavstva 1951. bile su kazne prisilnoga rada, popravnoga rada i društveno korisnoga rada ukinute, ali radni logori i prisilni rad osuđenika u stvarnosti nisu bili ukinuti.¹

Lišenje slobode i prisilni rad u hrvatskom odnosno jugoslavenskom zakonodavstvu nakon Drugoga svjetskog rata bili su određeni nizom uredbi, odluka i zakona, ponajprije Uredbom o vojnim sudovima Vrhovnog štaba Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije iz 1944., Odlukom o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj iz 1945., Zakonom o krivičnim djelima protiv naroda i države iz 1945. i 1946., te Zakonom o vrstama kazni Demokratske Federativne Jugoslavije iz 1945., Zakonom o vrstama kazni Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1946., Krivičnim zakonikom FNR Jugoslavije iz 1947. i Zakonom o izvršenju kazni FNR Jugoslavije iz 1948. Kazneni sustav te vrste kazni i način izvršenja kazne lišenja slobode bili su 1951. određeni novim Krivičnim zakonikom FNR Jugoslavije i Zakonom o izvršenju kazni, mjera sigurnosti i odgojno-popravnih mjera.²

¹ Milko MIKOLA, *Delo kot kaznen. Izrekanje in izvrševanje kazni prisilnega, poboljševalnega in družabno korisnega dela v Sloveniji v obdobju 1945 - 1951*, Celje, 2002., str. 7., 12.; Milko MIKOLA (zbral in uredil), *Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji*, Ljubljana, 2006., str. 11., 34.; Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991. od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006., str. 217.

² Usp. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom II., knjiga 13., *Dokumenta Centralnog komiteta KP Jugoslavije i Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije*, Beograd, 1982., str. 174.-185.; *Narodne novine. Službeni list Federalne Hrvatske*, god. I., br. 2.,

Međunarodne konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima iz 1929. i 1949. određivale su da u svim logorima moraju biti otvorene kantine gdje će zarobljenici moći nabavljati, po cijeni lokalne trgovine, živežne namirnice i predmete redovne upotrebe.³ Prehrana i opskrba, pak, osoba osuđenih na lišenje slobode bila je u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata određena i zakonski i posebnim logorskim/zatvorskim pravilnicima. Racionirane živežne namirnice izdavane su prema tablicama R1, R2, R3 i G1, ovisno o vrsti posla koji su osuđenici/osuđenice obavljali.

U Jugoslaviji su nakon Drugoga svjetskog rata za prehranu i opskrbu ratnih zarobljenika i osoba osuđenih na lišenje slobode s prisilnim radom uvedeni i korišteni novčani bonovi.

Na području Jugoslavije, među kolekcionarima i u numizmatičkim katalozima, najpoznatiji su bonovi za prehranu i opskrbu ratnih zarobljenika i osuđenika u Radnom logoru Zemun, uvedeni najvjerojatnije 1950. (izdanje: Industrijsko zanatsko preduzeće - MUP - FNRJ Uprava radnog logora).⁴

U Hrvatskoj su, također, nakon Drugoga svjetskog rata za prehranu i opskrbu ratnih zarobljenika, logoraša, i osoba osuđenih na lišenje slobode s prisilnim radom, zatvorenika, uvedeni novčani bonovi.

Do sada je poznato: za prehranu i opskrbu osuđenica u Zavodu za prisilni rad Slavonska Požega bonovi su uvedeni najvjerojatnije 1946., bonovi za prehranu i opskrbu osuđenika na prisilnom radu u Fužinama uvedeni su najvjerojatnije 1950., a bonovi za prehranu i opskrbu osuđenika na prisilnom radu u Sisku uvedeni su najvjerojatnije 1951.

Zavod za prisilni rad Požega

Za prehranu i opskrbu osuđenica u najvećem ženskom zatvoru u Hrvatskoj, Zavodu za prisilni rad Požega, bonovi su uvedeni najvjerojatnije 1946. (izdanje: Zavod za prisilni rad Požega). Kažnjence, koje su uglavnom bile političke osuđenice, mogle su bon koristiti za kupovinu najpotrebnijih stvari u kantini Zavoda za prisilni rad Požega. Bon je povučen iz upotrebe u listopadu 1949.⁵ Bon je tiskan jednostrano, u tamnosmeđoj boji, veličine 7,8 x 7,0 cm, u tiskari Dragutin Rališ u (Slavonskoj) Požegi, i glasi na

Zagreb, 7. kolovoza 1945., str. 17.; *Krivični zakonik. Opšti deo*, [Beograd], 1948.; *Zakon o izvršenju kazni*, [Beograd], 1948.; *Krivični zakonik s uvodnim zakonom*, Zagreb, 1954.; *Zakon o izvršenju kazni, mjera sigurnosti i odgojno-popravnih mjera*, [Beograd], 1951.

³ Jovica PATRNOGIĆ, *Priručnik za međunarodno ratno pravo. Zakoni i običaji za rat na kopnu i u vazduhu*, Beograd, 1956., str. 80.; Boško PETKOVIĆ, *Međunarodne konvencije o ratnom pravu*, Zagreb, 1992., str. 122.-123., 401.-402.

⁴ Gastone SÖLLNER, *Catalogo della Carta – Moneta d Occupazione e di Liberazione dei Partigiani e dei Campi di Prigionia (Seconda Guerra Mondiale)*, Asti, 1974., str. 182.-183.; Zmago JELINČIĆ, *Katalog bankovcev jugoslovenskih dežel/Katalog novčanica jugoslovenskih zemalja/Paper money catalogue of Yugoslav countries, 2. del – Pomožne izdaje/2. dio - Pomoćna izdanja/Part 2 – Auxiliary issues*, Ljubljana, 1989., str. 606.-610.; Lance K. CAMPBELL, *Prisoner of War and Concentration Camp Money of the 20th Century*, Port Clinton, Ohio, 1993., str. 191.; Borna BARAC, *Papirni novac bivše Jugoslavije i zemalja na području bivše Jugoslavije/Banknotes of the Yugoslavia and the States of the Former Yugoslavia 1767 -2002.*, Zagreb, 2002., str. 227.

⁵ Đurđica MAREŠIĆ, *Društveni standard u proteklom razdoblju*, u: *Kazneno popravni dom - Dom za preodgoj maloljetnica Slavonska Požega 1946 - 1986*, Slavonska Požega, 1986., str. 57.

vrijednost od 1 dinar. Na poleđini bon je ovjeren okruglim ljubičastim žigom, promjera 3,8 cm: ŽENSKI ZAVOD ZA PRISILNI RAD SLAVONSKA POŽEGA (u sredini zvijezda petokraka obrubljena snopljem). Taj zatvorski bon, iz zbirke Marka Šarinića iz Zagreba, koji sam objavio u časopisu *Politički zatvorenik*⁶, nije do sada objavljen u numizmatičkoj literaturi. Naime, taj bon spominju B. Barac i S. Pukanić u *FN Katalog*, ali ne donose njegov opis i slikovni prikaz.⁷

Poslijeratni logori za prisilni rad u Jugoslaviji osnivani su u vrijeme najintenzivnije represije komunističke vlasti, od 1945. do 1951. Radni logori u Hrvatskoj osnovani su u ljeto 1945. za one koji su bili osuđeni na lišenje slobode s prisilnim radom. Nazivani su najprije “kažnjenički logori”, a od početka 1946. “zavodi za prisilni rad”. Nakon što su logori/zavodi za prisilni rad ukinuti u ljeto/jesen 1946., osuđenici su kaznu izdržavali u kazneno-popravnim domovima i zatvorima.

U Hrvatskoj, kao i drugdje u Jugoslaviji, od 1945. do 1951. osnivane su kažnjeničke “radne skupine” i logoraši odnosno zatvorenici upućivani su na različite vanjske radove, što je ovisilo o potrebama za izvođenje pojedinih, uglavnom teških fizičkih radova (primjerice: Brijuni, Goli otok, Jelas polje, Lonjsko polje, Delnice, Fužine, Lokve, Sisak, Tučepi, Novi Beograd, autoput Zagreb - Beograd, hidrocentrala Novi Vinodol, hidrocentrala Jablanica, rudnik Idrija, rudnik Raša, Borski rudnici).

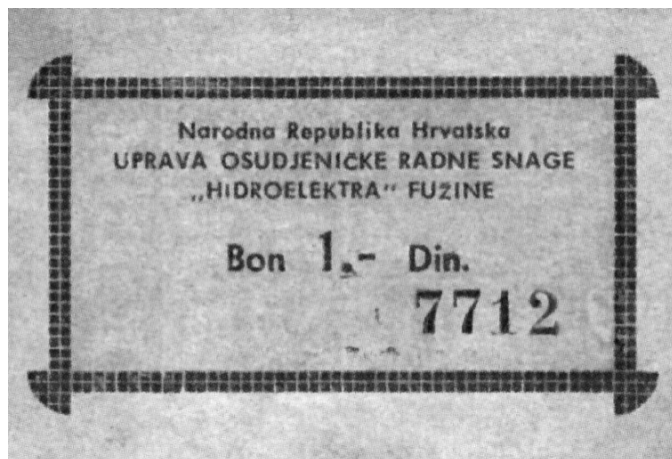
Uprava osuđeničke radne snage “Hidroelektra” Fužine

Za prehranu i opskrbu osuđenika na prisilnom radu u Fužinama bonovi su uvedeni najvjerojatnije 1950. (izdanje: Narodna Republika Hrvatska Uprava osuđeničke radne snage “Hidroelektra” Fužine). Naime, na radilištu “Hidroelektra” Fužine u Gorskom kotaru na prisilnom su radu bili zatvorenici iz KPD Lepoglava i KPD Stara Gradiška. Kažnjenci, koji su uglavnom bili politički osuđeni, teške su fizičke radove obavljali u

⁶ Vladimir GEIGER, *Zatvorski/logorski novac (bonovi) u Hrvatskoj u razdoblju “narodne demokracije” (1945.-1951.)*, *Politički zatvorenik*, god. XIX., br. 204., Zagreb, 2009., str. 26.; <http://www.hdpz.htnet.hr/broj204/geiger.htm>

⁷ Borna BARAC, Slobodan PUKANIĆ, *Papirni novac. Hrvatska 1778.-1995. Bosna i Hercegovina 1919.-1995.*, u: *FN Katalog*, br. 1., Zagreb, 1995., str. 39.

tri smjene, primjerice kopanje tunela i sl.⁸ Kažnjenici su bon mogli koristiti u logorskoj kantini radilišta. Bon je tiskan jednostrano, u smeđoj boji sa žučkastom podlogom, ovjeren je na licu četveroznamenkastom numeracijom u plavoj boji i glasi na vrijednost od 1 dinar. Taj zatvorski/logorski bon objavio je, ne navodeći veličinu, B. Barac u katalogu Papirni novac bivše Jugoslavije i zemalja na području bivše Jugoslavije.⁹

Uprava osuđeničke radne snage Sisak-Predgrađe

Za prehranu i opskrbu osuđenika na prisilnom radu u Sisku bonovi su uvedeni najvjerojatnije 1951. (izdanje: Uprava osuđeničke radne snage Sisak-Predgrađe). Naime, na radilištu Sisak-Predgrađe, od početka 1951. na prisilnom je radu bila veća skupina zatvorenika iz KPD Lepoglava. Radilište je bilo uređeno kao logor s drvenim barakama. Kažnjenici, koji su uglavnom bili politički osuđenici, krčili su šumu, vadili panjeve i kopali temelje za buduću željezaru i tvornicu cijevi. Za prebačaj norme kažnjenici su dobivali novčanu nagradu za rad u bonovima, kojima su mogli u logorskoj kantini radilišta kupovati određenu potrošnu robu. Bon je tiskan jednostrano, glasi na vrijednost od 1 dinar, i na licu je ovjeren [nečitko] okruglim žigom. Bon je služio osuđenicima isključivo za nabave u kantini osuđeničkog naselja (logora) Sisak-Predgrađe. Taj zatvorski/logorski bon nije do sada zabilježen u numizmatičkoj literaturi. Bon je objavio M. Božić uz svoja robijaška sjećanja iz KPD Lepoglave i Siska u časopisu *Politički zatvorenik* u crno-bijeloj preslici, ne navodeći veličinu i boju tiska, niti veličinu, natpis i boju žiga.¹⁰

⁸ Baldo MLADOŠEVIĆ, *Gospodin je bio moja snaga*, Dubrovnik, 2004., str. 46.

⁹ B. BARAC, *Papirni novac bivše Jugoslavije i zemalja na području bivše Jugoslavije/Banknotes of the Yugoslavia and the States of the Former Yugoslavia 1767-2002.*, str. 54. Usp. V. GEIGER, *Zatvorski/logorski novac (bonovi) u Hrvatskoj u razdoblju "narodne demokracije" (1945.-1951.)*, str. 26.-27.; <http://www.hdpz.htnet.hr/broj204/geiger.htm>

¹⁰ Marijan BOŽIĆ, *S Bleiburga na desetogodišnju robiju (III.)*, *Politički zatvorenik*, god. XIV., br. 151., Zagreb, 2004., str. 32., 35.; <http://www.hdpz.htnet.hr/broj151/bozic.htm>. Usp. V. GEIGER, *Zatvorski/logorski novac (bonovi) u Hrvatskoj u razdoblju "narodne demokracije" (1945.-1951.)*, str. 27.; <http://www.hdpz.htnet.hr/broj204/geiger.htm>

Zatvorski/logorski novci (bonovi) u Hrvatskoj 1945.-1951. malo su poznati, iako su zanimljiv prilog poznavanju represivnoga sustava, a i novčarske povijesti u razdoblju “narodne demokracije” u Jugoslaviji.

Pronalaženje i objavljivanje i ostalog logorskog/zatvorskog novca, koji je u različitim razdobljima bio u upotrebi u logorima i zatvorima u Hrvatskoj može znatno obogatiti i osvježiti našu numizmatiku/notafiliju.